

Sygn. akt II UK 391/16

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 19 września 2017 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Krzysztof Staryk (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Krzysztof Rączka

SSN Romualda Spyt

w sprawie z wniosku G. M.
przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych Oddziałowi w [...] o zwrot nienależnie pobranej renty rodzinnej,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych w dniu 19 września 2017 r.,
skargi kasacyjnej wnioskodawcy
od wyroku Sądu Apelacyjnego [...] z dnia 1 grudnia 2015 r.,

uchyla zaskarżony wyrok i sprawę przekazuje Sądowi Apelacyjnemu [...] do ponownego rozpoznania i orzeczenia o kosztach postępowania kasacyjnego.

UZASADNIENIE

Decyzją z dnia 11 sierpnia 2014 r. Zakład Ubezpieczeń Społecznych Oddział w [...] (dalej również jako: organ rentowy) zobowiązał G. M. do zwrotu nienależnie

pobranej renty rodzinnej za okres od dnia 1 października 2012 r. do dnia 31 sierpnia 2013 r. w łącznej kwocie 14.811,29 zł oraz do zapłaty odsetek od dnia 26 października 2012 r. do dnia wydania decyzji.

Wyrokiem z dnia 10 marca 2015 r. Sąd Okręgowy - Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w [...] zmienił zaskarżoną odwołaniem wnioskodawcy decyzję organu rentowego z dnia 11 sierpnia 2014 r. ustalając, że wnioskodawca nie jest zobowiązany do zwrotu odsetek za okres od dnia 26 października 2012 r. do dnia 11 sierpnia 2014 r. w kwocie 2.656,22 zł (pkt I); w pozostałym zakresie odwołanie oddalił (pkt II).

Sąd ustalił, że G. M., urodzony w dniu 18 marca 1992 r., pobierał rentę rodzinną po zmarłej matce. Na skutek przedłożenia zaświadczenia o przyjęciu na studia organ rentowy decyzją z dnia 5 października 2011 r. ustalił prawo do renty rodzinnej od dnia 1 września 2011 r. do 30 września 2014 r. W dniu 27 stycznia 2014 r. do organu rentowego wpłynęło zaświadczenie Uniwersytetu [...], w którym poinformowano, że wnioskodawca z dniem 1 października 2012 r. został skreślony z listy studentów. W związku z tym organ rentowy w dniu 9 kwietnia 2014 r. wydał decyzję o wstrzymaniu wypłaty renty rodzinnej. Następnie w dniu 11 sierpnia 2014 r. wydano decyzję o zwrocie nienależnie pobranych świadczeń (zaskarżoną w niniejszym postępowaniu). Wnioskodawca w dniu 12 września 2014 r. przedłożył zaświadczenie Szkoły Policealnej TEB w [...] potwierdzające rozpoczęcie nauki od dnia 1 września 2014 r.

Sąd Okręgowy na podstawie dowodu z opinii biegłego lekarza psychiatry ustalił, że u wnioskodawcy rozpoznano schizofrenię paranoidalną. Z uwagi na występowanie ostrych objawów psychotycznych, wtórnego obniżenia funkcji poznawczych, nie był on w stanie zrozumieć pouczeń o obowiązku poinformowania organu rentowego o zaprzestaniu nauki, zatem w okresie od 1 października 2012 r. do 31 sierpnia 2013 r. nie był w stanie dokonać ciężącego na nim obowiązku powiadomienia organu rentowego o zaprzestaniu nauki. Psychoza trwa co najmniej rok, gdyż od tego czasu występowały objawy wytwórcze - zaburzenia treści i formy myślenia - urojenia prześladowcze, załamanie linii życiowej, dezorganizacja funkcjonowania.

Sąd Okręgowy podzielił wnioski opinii biegłego, jednak uznał, że nie może to

samoistnie przesądzać o niemożności dochodzenia od wnioskodawcy nienależnie pobranego świadczenia. Brak świadomości pobierania nienależnej renty jest niewątpliwy, ale musi on być powiązany w jakikolwiek sposób z nieprawidłowym postępowaniem organu rentowego. Koniecznym było ustalenie, że po stronie organu rentowego zaistniały błędy w kierowanych pouczeniach. Według Sądu Okręgowego pouczenia organu rentowego były prawidłowe, dlatego Sąd uznał zasadność odwołania tylko w zakresie odsetek za okres od dnia 26 października 2012 r. do dnia 11 sierpnia 2014 r. Odsetki bowiem przysługują dopiero od momentu wydania stosownej decyzji, wobec czego organ rentowy nie miał prawa naliczyć odsetek od daty wypłaty świadczeń, ale dopiero od wydania decyzji wzywającej do ich zwrotu.

Wyrokiem z dnia 1 grudnia 2015 r. Sąd Apelacyjny [...] oddalił apelację wnioskodawcy. Sąd drugiej instancji podzielił i przyjął za własną podstawę faktyczną i prawną wyroku Sądu pierwszej instancji oraz powołując się na art. 68 ust.1 pkt 2 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych i uznał, że przez ukończenie nauki w szkole w rozumieniu powołanego wyżej przepisu należy rozumieć również jej zaprzestanie, stwierdzone przez skreślenie z listy uczniów. Z momentem skreślenia wnioskodawcy z listy uczniów z dniem 1 października 2012 r. utracił prawo do renty rodzinnej. Względy, który wpłynęły na fakt skreślenia z listy uczniów nie miały istotnego znaczenia dla utraty prawa do renty rodzinnej.

Sąd drugiej instancji podkreślił, że nie kwestionuje, że wnioskodawca z powodu schorzeń psychiatrycznych nie był w stanie zrozumieć treści pouczeń zawartych w kierowanych do niego decyzjach i w konsekwencji wykonać ciążącego na nim obowiązku powiadomienia organu rentowego o zaprzestaniu nauki. Okoliczność ta nie może jednak przesądzać o braku prawa organu rentowego do żądania zwrotu nienależnie pobranego świadczenia. Z art. 138 ust. 2 pkt 1 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych wyraźnie wynika, że zwrot nienależnie pobranego świadczenia jest uzależniony od pouczenia osoby pobierającej świadczenia o braku prawa do jego pobierania. Chodzi tu o typowe pouczenie, w którym organ rentowy informuje ubezpieczonego, że utraci prawo do świadczenia, gdy wystąpią okoliczności, które zgodnie z przepisami prawa

spowodują utratę tego prawa. Pouczenie musi być na tyle zrozumiałe i jasne, aby pobierający świadczenie mógł odnieść je do swojej sytuacji. Nie można wymagać od organu rentowego, aby pouczenie to odnosiło się indywidualnie do pobierającego świadczenia, gdyż nie może on przewidzieć, które z okoliczności wystąpią u konkretnego ubezpieczonego. Sąd Apelacyjny uznał, że po stronie organu rentowego nie występują nieprawidłowości w zakresie pouczenia i w konsekwencji przysługuje mu prawo do zwrotu od wnioskodawcy nienależnie pobranego świadczenia, pomimo że ze względu na stan zdrowia, nie mógł on zrozumieć pouczeń. Sąd nie podzielił twierdzenia apelacji, że brak możliwości zrozumienia pouczenia pociąga za sobą odstąpienie od zwrotu nienależnie pobranego świadczenia. Taka sytuacja oznaczałaby, że od pewnej grupy osób, z uwagi na ich stan zdrowia, w ogóle nie można by dochodzić zwrotu nienależnie pobranych świadczeń. Art. 138 ust. 2 pkt 1 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych przewiduje jedynie wymóg formalny pouczenia, a nie jego zrozumienia. Nie ma przeszkód, aby wnioskodawca złożył do organu rentowego wniosek o odstąpienie od zwrotu nienależnie pobranego świadczenia z uwagi na szczególne okoliczności sprawy.

Powyższy wyrok Sądu Apelacyjnego pełnomocnik wnioskodawcy zaskarżył skargą kasacyjną. W ramach pierwszej podstawy kasacyjnej (art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c.) zarzucono:

1. błędną wykładnię art. 68 ust. 1 pkt 2 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych przez przyjęcie, że: - skreślenie z listy uczniów powoduje taki sam skutek jak ukończenie nauki potwierdzone świadectwem szkolnym i w konsekwencji utratę prawa do renty rodzinnej; - powód skreślenia z listy uczniów nie ma znaczenia dla utraty prawa do renty rodzinnej;

2. błędną wykładnię art. 138 ust. 2 pkt 1 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych przez przyjęcie, że brak możliwości zrozumienia ze względu na stan zdrowia pouczenia zawartego w kierowanych do ubezpieczonego decyzjach, a co za tym idzie brak możliwości dokonania ciężącego na nim obowiązku powiadomienia organu rentowego o zaprzestaniu nauki nie ma znaczenia dla uznania świadczenia ze świadczenie pobrane nienależnie, a ponadto że nie może przesądzać o prawie bądź braku prawa organu rentowego do żądania

jego zwrotu;

3. niezastosowanie art. 138 ust. 6 w/w ustawy i brak dokonania analizy stanu faktycznego sprawy w aspekcie tej regulacji;

4. niezastosowanie art. 5 k.c. w stanie faktycznym niniejszej sprawy.

W ramach podstawy procesowej (art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c.) zarzucono naruszenie art. 378 § 1 k.p.c. przez nierozstrzygnięcie o całości zarzutów podniesionych w apelacji skarżącego i nie odniesienie się do nich w wydanym wyroku, co dotyczy zrównania w skutkach przerwy formalnej w edukacji spowodowanej wyłącznie stanem zdrowia ucznia/studenta z przerwą faktyczną (urlopy) spowodowaną i uzasadnioną tymi samymi okolicznościami o charakterze obiektywnym.

Skarżący wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku w całości i orzeczenie co do istoty sprawy przez orzeczenie zgodnie z żądaniem skarżącego tj. zmianę zaskarżonej decyzji w ten sposób, że świadczenie pobrane przez ubezpieczonego w spornym okresie nie jest świadczeniem pobranym nienależnie i G. M. nie jest zobowiązany do zwrotu pobranych świadczeń za wskazany okres oraz zasądzenie na rzecz skarżącego kosztów postępowania, w tym kosztów zastępstwa procesowego, według norm przepisanych; ewentualnie o uchylenie zaskarżonego wyroku w części oddalającej apelację ubezpieczonego co do zaskarżonego w niej punktu II wyroku Sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania Sądowi Apelacyjnemu [...].

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Istotą sprawy była ocena, czy Zakład Ubezpieczeń Społecznych w sposób zgodny z art. 138 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (aktualny jednolity tekst: Dz.U. z 2017 r. poz. 1383 ze zm.; dalej również jako: ustawa emerytalna) zobowiązał skarżącego do zwrotu renty rodzinnej za okres od dnia 1 października 2012 r. do 31 sierpnia 2013 r.

Zgodnie z wymienionymi wyżej przepisami osoba, która nienależnie pobrała świadczenia, jest obowiązana do ich zwrotu. Za nienależnie pobrane świadczenia w

rozumieniu ust. 1 uważa się świadczenia wypłacone mimo zaistnienia okoliczności powodujących ustanie lub zawieszenie prawa do świadczeń albo wstrzymanie wypłaty świadczeń w całości lub w części, jeżeli osoba pobierająca świadczenia była pouczona o braku prawa do ich pobierania.

Skarżący w skardze kasacyjnej kontestuje ustalenie organu rentowego, że wypłacona po dniu 1 października 2012 r. renta rodzinna była świadczeniem nienależnym wobec zakończenia nauki w szkole wyższej. Z ustaleń zaskarżonego wyroku wynika, że wnioskodawca nie zaskarżył jednak decyzji organu rentowego z dnia 9 kwietnia 2014 r. o wstrzymaniu wypłaty renty rodzinnej, ani nie wniósł o wydanie decyzji, że przysługuje mu renta rodzinna od dnia 2 października 2012 r. Z tego względu subsumcja nie powinna stosownie do art. 477⁹ k.p.c. i art. 477¹⁴ k.p.c. wykraczać poza treść decyzji organu rentowego z dnia 11 sierpnia 2014 r. o zwrocie nienależnie pobranych świadczeń oraz ocenę tej kwestii w zaskarżonym wyroku (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 marca 2016 r., III UK 84/15, LEX nr 2023932).

W tym aspekcie relewantne znaczenie ma również art. 138 ust. 4 ustawy emerytalnej - nie można żądać zwrotu kwot nienależnie pobranych świadczeń za okres dłuższy niż 12 miesięcy, jeżeli osoba pobierająca świadczenia zawiadomiła organ rentowy o zajściu okoliczności powodujących ustanie lub zawieszenie prawa do świadczeń albo wstrzymanie wypłaty świadczeń w całości lub w części, a mimo to świadczenia były jej nadal wypłacane, w pozostałych zaś wypadkach - za okres dłuższy niż 3 lata. Zdaniem obecnego składu Sądu Najwyższego wykładni art. 138 ust. 1 i 2 nie można dokonać bez uwzględnienia unormowania art. 138 ust. 4 ustawy emerytalnej.

Wyraz „zawiadomiła”, zawarty w tym ostatnim przepisie, wskazuje na konieczną aktywność osoby pobierającej świadczenie oraz jej świadomość wystąpienia okoliczności powodujących wstrzymanie wypłaty świadczenia. Osoba pobierająca świadczenia jest więc zobowiązana do systematycznego weryfikowania zgodności pobieranego świadczenia z obowiązującymi przepisami. W przypadku powzięcia uzasadnionych wątpliwości co do prawa do świadczenia rentowego konieczne jest zawiadomienie organu rentowego; w rozumieniu art. 138 ust. 4 ustawy emerytalnej zawiadomieniem będzie każda informacja wskazująca na

zajście okoliczności określonych w powyższym przepisie. Jeżeli organ rentowy uzyska informację o zajściu okoliczności z art. 138 ust. 4 od innej osoby (np. pracodawcy) będzie to stanowić „pozostały wypadek” w rozumieniu art. 138 ust. 4 *in fine*. Ciężar dowodowy faktu zawiadomienia organu rentowego spoczywa na osobie pobierającej świadczenia.

W ocenie Sądu Najwyższego warunkiem *sine qua non* zwrotu świadczenia wypłaconego mimo zaistnienia okoliczności powodujących ustanie lub zawieszenie prawa do świadczeń albo wstrzymanie wypłaty świadczeń w całości lub w części, jest świadomość osoby pobierającej świadczenie, co do jego nienależności.

W tym kontekście uzasadnienie zaskarżonego wyroku wskazuje, że choroba psychiczna, stwierdzona u skarżącego przez biegłego lekarza psychiatrę w postępowaniu przed Sądem pierwszej instancji, powodowała brak świadomości osoby pobierającej rentę rodzinną co jej nienależności. Implikuje to ocenę, że z uwagi na brak świadomości skarżący nie mógł zawiadomić organu rentowego o zajściu okoliczności powodujących ustanie lub zawieszenie prawa do świadczeń albo wstrzymanie wypłaty świadczeń w całości lub w części. Nie mógł być zatem objęty dyspozycją art. 138 ust. 1 i 2 ustawy emerytalnej.

Analizując unormowania art. 138 ust. 1 i 2 ustawy emerytalnej, należy zwrócić uwagę na analogiczne regulacje zawarte w art. 84 ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (aktualny jednolity tekst: Dz.U. z 2016 r., poz. 963 ze zm.; dalej również jako: ustawa systemowa). Zasady wynikające z art. 84 tej ustawy, o ile nie są odmiennie uregulowane w art. 138, znajdują zastosowanie w stosunku do osób, które pobrały nienależnie świadczenia.

W wyroku z dnia 6 września 2017 r. sygn. akt I UK 376/16 (niepublikowany) Sąd Najwyższy, w oparciu o regulację art. 84 ust. 2 ustawy systemowej, wyraził pogląd, że ubezpieczony powinien wiedzieć o nienależności świadczenia. Wprowadzenie wymogu pouczenia łagodzi odpowiedzialność ubezpieczonych względem reguł występujących w prawie cywilnym, gdzie obowiązek zwrotu występuje w przypadku bezpodstawności wzbogacenia. Objawia się to w dwóch aspektach - formalnym, polegającym na tym, że musi dojść do pouczenia i materialnym, który jest równoznaczny z odniesieniem funkcji pouczenia do przeżyć ubezpieczonego, tak aby miał on świadomość nienależności pobieranego

świadczenia. W obu przypadkach wiedza ubezpieczonego jest fundamentem odpowiedzialności. Nie można bowiem zastosować art. 84 ust. 2 pkt 1 i 2 ustawy systemowej bez ustalenia, że ubezpieczony rozumiał, iż wypłacona mu kwota nie przysługuje. Jeśli okazałoby się, że uwarunkowania chorobowe umniejszały lub wyłączały możliwość zrozumienia pouczenia, to nie doszłoby do wypełnienia dyspozycji z art. 84 ust. 2 pkt 1 ustawy systemowej.

Mając powyższe konstatacje na uwadze Sąd Najwyższy, w obecnym składzie, uznał, że w zaskarżonym wyroku Sąd drugiej instancji swoje rozważania oparł na wadliwym założeniu, że rodzaj schorzenia skarżącego nie miał wpływu na ocenę prawidłowości zaskarżonej decyzji organu rentowego, a wystąpienie schorzeń psychiatrycznych, powodujących brak możliwości zrozumienia treści pouczeń zawartych w kierowanych do wnioskodawcy decyzjach, nie może przesądzać o braku prawa organu rentowego do żądania zwrotu nienależnie pobranego świadczenia. W istocie jest odwrotnie - choroba psychiczna, powodująca brak możliwości zrozumienia treści pouczeń zawartych w decyzjach oraz uniemożliwiająca właściwą ocenę nienależności świadczenia, powoduje, iż świadczenie wynikające z takich decyzji, nie może być uznane za nienależnie pobrane w rozumieniu art. 138 ust. 1, 2 i 4 ustawy emerytalnej.

Również w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 2009 r. I UK 174/09, LEX nr 5857091 wyrażono pogląd, że wypłacenie świadczenia w sposób, na który nie miała wpływu wina świadczeniobiorcy, nie uzasadnia powstania po stronie osoby ubezpieczonej obowiązku zwrotu nienależnie pobranego świadczenia. Podstawowym warunkiem uznania, że wypłacone świadczenie podlega zwrotowi jest, po pierwsze, brak prawa do świadczenia oraz, po drugie, świadomość tego osoby przyjmującej to świadczenie, płynąca ze stosownego pouczenia.

Na marginesie (wobec braku zarzutów kasacyjnych) można też wskazać, że w myśl art. 123 ustawy systemowej w sprawach uregulowanych ustawą stosuje się przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego, zgodnie zaś z art. 30 § 1 k.p.a. zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych stron ocenia się według przepisów prawa cywilnego, o ile przepisy szczególne nie stanowią inaczej. Art. 82 k.c. stanowi natomiast, że nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome

albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych. Dodatkowo czynność prawna nieważna na podstawie art. 82 k.c. nie może być konwalidowana ani podlegać konwersji; nie ma zastosowania art. 58 § 3 k.c. o częściowej nieważności czynności prawnej. W tym kontekście za nieważne uznać należałoby oświadczenie osoby chorej psychicznie, iż zrozumiała kierowane do niej pouczenie odnośnie do konieczności zawiadomiania organu rentowego o okolicznościach powodujących wstrzymanie wypłaty świadczenia rentowego.

Mając powyższe okoliczności na względzie Sąd Najwyższy uznał, w przedstawionej wyżej części skarga kasacyjna jest uzasadniona, dlatego wystąpiła konieczność uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.).

kc